

Горан Максимовић (Ниш)

Документарно-умјетнички стил Петра Кочића

✦ **Кључне речи:**
*ѝриовијетика, ѝуѝоѝис,
реализам, модерна,
анѝроѝоѝеоѝраѝска
сѝѝудија, народно ѝредање,
Змијање, Раѝково, Скоѝље,
Маѝедонија.*

Послије плодне приповиједне фикционализације, као резултат темељитог истраживања прошлости и антропогеографских особености свога завичаја, а по узору на Цвијићева изучавања земље, људи и обичаја у српским покрајинама на Балканском полуострву, Кочић је у току 1909. и 1910. године у више часописа и листова (*Срѝски књижевни гласник, Срѝска ријеч, Развѝѝак, Босанска вила*) објављивао одломке из обимне документарно-умјетничке прозе, коју ће у збирци *Јаѝци са Змијања* (Загреб, 1910) скупити и представити под заједничким насловом „Змијање“. Као мајстор приповиједања, Кочић је вјешто преплео научни и литерарни

У огледу су анализирани текстови Петра Кочића: „Змијање“, „Рагково“ и „Слике из Старе Србије и Маѝедоније“, који имају документарно-умјетничку провенијенцију, те у којима су обједињене особине модерне приповиједне прозе с почетка 20. вијека са путописним записима, као и антропогеографских студија и расправа са усменим народним предањима и запамћењима.

дискурс, тако да наведено дјело можемо подједнако читати као антропогеографску студију, обогаћену историјским предањима и легендама, народним пјесмама и обичајима, али и као стварносно прозу, прожету белетристичком нарацијом.

Поред наведеног текста „Змијање“, који типолошки сврставамо у ред документарно-умјетничких жанрова, Кочић је 1905. године објавио и путописни запис „Слике из Старе Србије и Маѝедоније“, у којем се такође дјелотворно прожимају документарно истраживање и умјетничко приповиједање, тако да ова два текста посматрамо као посебну цјелину у његовом књижевном раду.

Слика 2005

Ако је судити по једном раном Кочићевом рукопису који је највјероватније настао још за ђачких дана, 1891. године, а објављен је под насловом „Ратково“ први пут тек 2002. године,¹⁾ пишчева интересовања за прошлост, људе и географију Змијања датирају од најранијих дана. О томе је Кочић укратко проговорио у „Малом објашњењу“, на крају збирке *Јауци са Змијања*, које представља сажету упућу у његова истраживања, а затим и коментар дотадашњих изучавања, као и записа о његовом ужем завичају, које су други истраживачи били сачинили. Кочић наглашава да му је циљ да „простосрдачно и без приповједачког уљепшавања“ казује историју ове области, из које је и досад узимао грађу за своје приповијетке. Позивајући се на научну методу умног Јована Цвијића, Кочић истиче да се је претходног љета бавио антропогеографским испитивањима Змијања, те да је на основу тога и настао понуђени текст. Кочић истиче да је Змијање према народном предању одувјек било српско, те да је имало аутономију и за турске управе, што потврђује и навођењем несрпских извора (Венедикт Курипешић, фра Грга Мартић). Нарочито је драгоцјено и интересантно позивање на цитат из *Зайамћења* фра Грге Мартића, који је прошао преко Змијања 1878. године, „ходећи у Беч да ћесару честита окупацију“. Радозналومه фратру, старац Пантелија од 90 година износи следеће карактеристично мишљење о тадашњој аустријској окупацији Босне и Херцеговине: „А богами свеједно је, зулумћар ово, зулумћар оно. Ово је српска земља“,

које јасно предочава националну самосвијест Змијањаца и незадовољство што је умјесто жуђене слободе дошла нова окупациона сила.

Када говори о најстаријим споменима имена Змијање у народним пјесмама, Кочић наглашава како се доста пјевало о босанском властелину Рајку са Змијања, по коме је на сву прилику и прозвано највеће српско село у том крају Ратково, а затим се осврће и на два епска стиха у другом издању Вуковог *Српској Рјечника* из 1852. године, која су наведена под појмовима *Змијањ*: „А нема нам са *Змијања* Рајка“ и *змијањски*: „Пуна му је *Змијањске* ракије“. Интересантно је напоменути да Кочић том приликом изводи погрешан закључак да „у Вука нема пјесама које пјевају јуначке подвиге од Змијања Рајка, побратима Милоша Обилића, Реље од Пазара и Бановић Страхиње, иако се и данас многе пјевају на Змијању“. Каснија истраживања Љубомира Зуковића су показала да у Вуковим збиркама постоје двије пјесме у којима се помиње и Рајко од Змијања. Прва је мање позната пјесма „Котарци и Турци“, а друга је пјесма „Женидба Краљевића Марка“.²⁾ Кочић је и сам 1909. године објавио у *Босанској вили* двије епске пјесме о Рајку са Змијања, које је записао од сродника Мила Попадића Кочића из села Раткова. Прва пјесма има наслов „Рајко од Змијања и Краљевић Марко“, а друга „Од Змијања Рајко и Ђулић Барјактар“.

Када је ријеч о приповиједном поступку, Кочић се определио за тзв. „путнички модел нарације“, за тургењевљев-

1) Петар Кочић, *Сабрана дјела 1-IV*, књ. 1, приредили Никола Цветковић и Ненад Новаковић, нав. дјело, стр. 62-64.

2) Љубомир Зуковић, „Кочићев однос према усменој књижевности“, *Трећи йројрам Радио Сарајева*, 1980, год. 1х, бр. 30, стр. 560-561.

ски модел опсервације³⁾ и драматизовану позицију ауторског приповједача, који путујући кроз Змијање слуша повијест овога краја. Значајну приповиједну улогу заузима у томе „уметнути приповједач“, стари Милић Вујиновић, који казује о прошлости завичаја, најприје на основу предања, а потом и према сопственом сјећању. При томе је његова наративна позиција онеобичена присуством још једног сабесједника и слушаоца, младога и причљивога кочијаша, тако да је блиска техници „сказа“, тј. усменог излагања приче пред групом окупљених слушаца, који својим присуством или питањима и коментарима битно условљавају ток и садржину излагања.

„Змијање“ је у основи „нека врста локалне историјске хронике“,⁴⁾ у којој су описане границе и географски положај овога простора, а затим изложена и борба тамошњег народа за очување националне и вјерске свијести. У приказу те вјечите борбе за самоодржање појављују се бројне легендарне и стварне личности. О некима од њих, попут знаменитог и легендарног Рајка од Змијања, пјевале су чак и епске пјесме из косовског циклуса,⁵⁾ о другима, попут Ситвука Бабића, ширила су се усмена предања. У такве легендарне исказе уплетене су повремено и стварне историјске личности, попут Црног Ђеорђија (Карађорђа Петровића), Гавра Вучковића Крајишника, или „књаза у Биограду“ Михаила Обреновића и Хусеин Топал-паше из Сарајева, који се помињу

у узбудљивом предању о томе како су Змијањци изнова потврдили стари „царски верман“ о црквеној и територијалној аутономности и самосталности у доба турске управе у Босни и Херцеговини.

Завршне дескриптивне слике Змијања у сутон, у којима се прелијевају свијетли и тамни тонови преко горостасних планинских врхова и долине, те струјање прохладног вјетра, пуног „горског мириса, здравља и снаге“, симболички наговјештавају Кочићев митски доживљај завичаја, захваљујући којем су његови преци, а затим и савременици, опстали у вјечитој борби против завојевача и туђина.

Сличан успјешан примјер документарно-умјетничке прозе, Кочић је оставио у кратком путописном запису о Скопљу, објављеном под насловом „Слике из Старе Србије и Македоније“, у сарајевском листу *Дан*, у септембру 1905. године, у два наставка. Кочић је живио у Скопљу од јануара до новембра мјесеца 1905. године, гдје је радио као наставник српског језика у Српској мушкој гимназији и Учитељској школи, тако да су његове слике и опсервације људи, простора и поднебља овога града потпуно аутентичне.

Кочић је дошао у Скопље са великим одушевљењем и ентузијазмом, можда и зато „што с његовим намештењем у Србији није ишло лако.“⁶⁾ Познато је да је допутовао у Београд још у априлу 1904. године, и то као делегат бечког српског књижевног друштва „Зора“ на Скупштини српске и бугарске великошколске

3) Радован Вучковић, *Модерна српска проза*, Просвета, Београд, 1991, стр. 355.

4) Исто, стр. 355.

5) О пишевом односу према народној књижевности, као и различитим видовима народног стваралаштва и њиховој улози у Кочићевом дјелу, поуздано је писао Љубомир Зуковић у наведеном раду „Кочићев однос према усменој књижевности“, стр. 548–583.

6) Тодор Крушевац, *Петар Кочић*, Просвета, Београд, 1951, стр. 123.

омладине. Било је то прије него што је апсолвирао филозофију у Бечу, у јуну 1904. године. Иза тога је љето провео код оца на Змијању, затим се тајно вјенчао са Милком Вукмановић 18. септембра, а одмах су иза тога млади супружници допутовали у Београд с намјером да у Србији Кочић пронађе посао јер се својим књижевним и политичким активностима био увелико замјерио аустријским властима и није очекивао да ће лако добити одговарајући посао у Босни.⁷⁾ Међутим, иако је имао већ лијепо књижевно име и углед националног првака, Кочић је у Београду био читава четири мјесеца без посла, „патећи се и живећи од милостиње својих пријатеља и познаника“⁸⁾, да би тек у јануару 1905. године добио прву службу, али не у Београду или Србији, него у Скопљу.

Према поузданим истраживањима Петра Митропана о наставничкој дјелатности Петра Кочића у Скопљу, очигледно је да је он квалитетним и интересантним предавањима врло брзо привукао пажњу ученика, а да је затим својим националним и слободоумним идејама придобио њихове опште симпатије. Подстакао их је да у ђачком интернату траже више слободе и право на изласке у град, што је било пропраћено подозривошћу и приговорима старијих колега професора. Поред тога, Кочић је у оквиру рада ђачке литерарне дружине „Српско коло“ био поставио на сцену свога *Јазавца њред*

судом, чије приказивање су поред ученика пратили и бројни грађани Скопља и сви конзули, осим аустријског, док је у име турских власти присуствовао скопски заповједник.⁹⁾

О томе да је Кочић са много успјеха предавао српски језик и књижевност најбоље говори годишњи извјештај директора школе Стевана М. Димитријевића (1866–1953) за школску 1904–1905. годину: „Народни језик, поред народне историје, без поговора треба да су важни предмети у једној оваквој школи. И поред свега овог, школа све од свога постанка до данас није имала стручно-спремна и способна наставника за српски језик. Изгледало је једно време да је та потреба задовољена када је за наставника за тај предмет постављен г. Петар Кочић. И несумњиво је да је школа у г. Кочићу била добила спремна и добра наставника. Али одмах после неколико месеци г. Кочић био је принуђен да напусти ову школу и уопште службу у овим крајевима. У њему је школа много изгубила“.¹⁰⁾

Путописни запис о Скопљу, којем је Кочић дао наслов „Слике из Старе Србије и Маћедоније“ у складу са тадашњим патриотским заносом и националним и политичким плановима о ослобођењу српских покрајина које су још увијек биле под турским ропством, улази у ред пишчеве документарно-умјетничке прозе, попут текстова „Ратково“ и „Змијање“, у

7) Опширно о томе у књизи: Миодраг Вулин, *Кочић и Србија*, Задужбина „Петар Кочић“, Бања Лука – Београд, 1994, стр. 7–393.

8) Тодор Крушевац, нав. дјело, стр. 123.

9) Петар Митропан, „Петар Кочић као наставник“, *Полиџика*, Београд, 6, 7, 8. и 9. јануар 1939, год. XXXVI, број 10996, стр. 14.

10) Стеван М. Димитријевић, *Извештај о раду и најрејку ученика у Српској Мушкој гимназији и Учитељској школи у 1904-1905-ој школској години*, Архив Српске академије наука и уметности, сигн. број 14243, под бројем 14243/1149. (Прештампано у цитираном раду Петра Митропана, „Зашто је Петар Кочић отпуштен из државне службе“, нав. дјело, стр. 15).

којима су описани земља, људи и обичаји пишевог завичаја, по узору на Цвијићева антропогеографска изучавања Балканског полуострва. У приказу Старе Србије и Македоније, односно Скопља, као највећег града тога простора, Кочић нема научне, антропогеографске претензије, већ је прије свега путописац који има амбицију да српској књижевној публици представи једно заборављено или непознато поднебље и људе са свим њиховим врлинама и манана, те да укаже на његов савремени геополитички и национални значај.

Након уводних опсервација у којима је представљена славна средњовјековна прошлост Скопља, при чему се посебно наглашава да је то била средњовјековна престоница цара Душана Силног, Кочић са доста опорости представља савремену слику града. Пропадање турске империје оставило је погубне посљедице на морални, ментални и материјални живот средине. Међу народима свакаких вјера, а доминирали су: Грци, Цинцари, Шопови, Арнаути, Чивути и Цигани, Кочић као главну особину издваја превртљивост, љигавост и проблематичан морал, тако да је „често пута од Грка преконоћ постајао Бугарин, од Бугарина Цинцарин итд., какав је кад курс био“. Посебно је била изражена склоност ка сумњивим пословима, шпијунирањима и потказивањима, што је морално непоткупљивог Кочића највише иритирало и љутило: „Варош је прошарана многим конзулатима и сумњивим радњама, које се могу поуздано држати за поједине филијале тих конзулата. Многобројни, беспослене и проблематичне егзистенције људи сретају вас сваког корака и сваког часа на улици, прате вас, ни сами не знате зашто, до стана или онамо куда сте пошли, са оном глумом оријенталском лукавошћу која им вири из очију, одлазе

затим својим шефовима, јављају им ‘новости’ и потписују признанице.“

У таквом окружењу Срби су у самом граду Скопљу врло траљаво стајали, били су у мањини и према Циганима, тако да су се готово на прсте могле избројати српске куће и радње. Ни појачано досељавање Срба из врањског краја, најчешће трговаца и занатлија, које се осјећало у посљедње вријеме, није битно побољшало општу српску ствар и позицију „јер су људи из тог краја врло ниског и љигавог морала, и уопште презрени са тих својих неделикатних душевних особина.“ Кочић као свијетле тачке у животу српске заједнице издваја Српску мушку гимназију и Учитељску школу, која је била смјештена у највећој и најљепшој згради у граду, на десној обали Вардара. Са доста појединости описује импозантни изглед те зграде, која се мајестетски уздизала изнад околних ниских и незграпних кућерака, предочава изглед модерног ђачког интерната, затим огромне сале са бином за позоришне представе, школске капеле и купатила, осврће се на велико школско двориште и врт са необично лијепо уређеним повртњаком и цвијетњаком, који су украшени дебелим млазевима добро конструисаног водскока. Таква грађевина је без било какве посебне рекламе привлачила путнике намјернике, а ниједан странац не би отишао из Скопља прије него што не посјети ову установу.

Као највреднију и најзаслужнију личност за постојање једне такве српске институције у Скопљу Кочић наводи директора школе Стеву Димитријевића, који је својим патриотским и националним радом у очима тамошњег народа „постао као неки светац, као нека загонетна, митска личност“. Кочић наглашава да Срби у Скопљу имају још и Вишу дјевојачку школу, Женску учитељску школу и

четири основне школе, да се оне налазе у неадекватним приватним здањима, те да се чак „поговара да ће се Женска учитељска школа, као сувишна и непотребна, укинути.“ О свим другим националним српским институцијама Кочић говори са много критичности и једа, а посебно наглашава да „имамо Митрополију без митрополита; имамо књижарницу без књижара; имамо општински печат без општине; имамо цркву, али смо без цркве. (...) Имамо пивару без пива“.

Наведени искази су свакако били мотивисани Кочићевим сукобом са српском епархијом у Скопљу, због текста „Једна фамозна свадба“, објављеног у *Полицији*, 1905. године, када је оштро напао непријемљену атмосферу поводом свадбе српске свештеничке кћерке са једним „ужасним бугарашем“ у Тетову. Тада су тамошње црквене власти, преко српског конзула Михаила Ристића (1864–1925), оптужиле Кочића просветним властима у Београду, тако да су га за казну премјестили у Битољ. Кочић је, наравно, одбио такво срамно премјештење, дао отказ и вратио се у Сарајево.¹¹⁾

Кочић добро препознаје геополитички значај Скопља у годинама тихог слабљења и пропадања негдашње моћне турске државе, у којем су се поред малих сусједних држава и велике и моћне силе, попут Аустрије, Француске, Русије и Енглеске, бориле да успоставе преко својих конзулата политички утицај и остваре у скорој будућности големе интересе: „Овдје се води, тако рећи, подземна и на први поглед невидљива борба. Интереси су тако изукрштани да није нимало претјерано тврђење да ће Скопље, ако у њему дође до онаквих крвавих сукоба као у Солуну

и Битољу, задрмати из темеља не само болну Турску империју него и цио Балкан, па и Европу.“ Кочић зато наглашава да се „мирне душе и чисте савјести“ може рећи да је „сваки десети човјек у Скопљу нечији шпијун“, а да је ријеч конзул „тешка и кабаста“ за олињале потомке „Османа Ратоборног и Сулејмана Величанственог“. Нису смјели у гору јер су се плашили бројних комитских чета, док су их у граду чекали конзули и болне реформе, које су из темеља разарале њихово царство и оријентални начин живота. Истина, та ријеч је „страшна и језива“ за скопске Турке само онда када се ради о енглеском, руском, француском или аустријском конзулату, а када се ради о грчком, бугарском или српском конзулату, онда та ријеч „не вриједи ни луле дувана“, него одмах орасположи Турке за шалу и смијех, па се поспрдно хватају за бркове и браду, те са ироничним осмијехом питају: „Кач пара (колико пара)?“

У другом дијелу записа „Слике из Старе Србије и Македоније“ Кочић обликује портрет живе српске знаменитости у Скопљу, газде Младена Поповића, власника *Хойела Призрен*. Све је у личности тога човјека било необично, помало смијешно, а опет тако драго и симпатично, тако да су га сви мјештани познавали, а путници који су макар једном свратили у његову кафану памтили су га дуго и са неком чудном и необјашњивом носталгијом. Пошто је нагласио јунаково призренско поријекло, те нас упознао са његовим физичким изгледом, Кочић прелази на менталну и психолошку карактеризацију. Био је тако наочит, да је помало подсећао на изданак какве властелинске породице, а Кочић је убијеђен да се је судбина горко

11) Петар Митропан, „Зашто је Петар Кочић отпуштен из државне службе“, *Полиција*, Београд, 24. 25. и 26. април 1938, год. XXXV, бр. 10744, стр. 15.

поиграла с њим. Био је ватра од вјере и светог православља, тако да је којим случајем живио у Црној Гори, сигурно би био војвода и „шједио би у шенат“, да га је огријало босанско сунце, „дивовски би загазио у народну борбу“, а овако је у Скопљу био осуђен да се бори са вересијом, са скопском чувеном прашином, са језичавим учитељима и црним поповима. Газда Младен је имао необичан поглед на српску историју. Као Призренац је нарочито страшно критиковао Чарнојевића и Шакабенту што су му у великим сеобама опустошили и испразнили завичај, док су у међународним стварима Италијани били његов непревазиђени идеал и она снага која је могла успоставити политички ред на балканском бурету барута.

Други угао јунакове карактеризације, онај који говори о његовој друштвеној улози у животу српске заједнице, остварен је кроз приказ атмосфере у „чудноватој кафани“ *Хошла Призрен*. Било је то мјесто у којем је било уједињено српство у малом, тако да је у свако доба године било могуће пронаћи Србе из свих наших покрајина, од Шумадије до Војводине и Славоније, и од Херцеговине до Црне Горе, Босне и Далмације. Гости газда-Младенови нарочито су радо задијевали свога домаћина, сви су га тобоже грдили а заправо су га искрено вољели и поштовали. Приговарали су му у шали што трипут „писује вересију“ и поготово зато што „страшно погледује“ на некакве европејске пјевачице.

Интересантно је да се Кочић и много година касније у преписци коју је водио са својим македонским пријатељима распитивао за газду Младена. Тако је у писму упућеном Глиши Елезовићу 30. септембра 1909. године, поводом списка претплатника за његову књигу *Јауци са*

Змијања, одмах уочио да недостаје име „познатог хотелијера господара Младена Поповића“. То га је подстакло да се запита шта је било с њим, „да није ишчезаја от Скопје?“ А затим моли Елезовића ако је с њим у било каквој вези да му пренесе Кочићеве поздраве.

Путописне „Слике из Старе Србије и Македоније“ Кочић шаље редакцији сарајевског листа *Дан* у облику два писма (прво је датирано августом мјесецом, а друго првим данима септембра 1905. године), тако да је логично за повјеровати да би се његови записи проширили из Скопља и на друге дијелове ове старе српске покрајине, да писац није ускоро био принуђен да заувјек напусти Македонију. Зато их данас и можемо посматрати само као успјели фрагмент већег и ненаписаног рукописа, те као заматак путописног жанра у Кочићевом дјелу, за који је овај писац очигледно имао књижевног осјећаја и афинитета.

Мада је превасходно био убједљив као приповједач, Кочић је и у документарно-умјетничкој прози показао изразиту способност обједињавања фикционалне са објективном, документарно-научном сликом свијета. Убједљива нарација и дескрипција, психолошка карактеризација и дијалози протагониста прожимају се са документарном опсервацијом, сажетим антрополошким и етнографским студијама, усменим предањима и запамћењима, која су везана за простор, земљу и људе пишчевог завичаја. Све то ову Кочићеву прозу чини подједнако корисном за разумијевање његове приватне личности, за схватање његовог приповиједног поступка и књижевне поетике у цијелости, али и занимљивом и комуникативном за савремену књижевну и стручну публику.

*summary***Σ Scientific-Artistically Style by Petar Kočić**

There are analysed texts by Petar Kočić in this essay: "Zmijanje", "Ratkovo", "Slike iz Stare Srbije i Macedonije", with scientific-artistically style and personality modern literary prose at the beginning of 20th century with traveling devises, geographical studies and treatises with verbal national traditions and memories.

130

Литература

- Чубриловић 1934: **Чубриловић, Б.** Петар Кочић и његово доба. – Бања Лука–Загреб. – 210 с.
- Крушевац 1951: **Крушевац, Т.** Петар Кочић. – Београд: Просвета. – 424 с.
- Бановић 1956: **Бановић, Г.** Петар Кочић. – Београд: Нолит. – 184 с.
- Крушевац 1978: **Крушевац, Т.** Босанско-херцеговачки листови у 19. веку. – Сарајево: Веселин Маслеша. – 243.
- Зуковић 1980: **Зуковић, Љ.** Кочићев однос према усменој књижевности. – In: Трећи програм Радио Сарајева. – Сарајево. – св. 30. – с. 548–583.
- Деретић 1983: **Деретић, Ј.** Историја српске књижевности. – Београд: Нолит. – 586 с.
- Палавестра 1986: **Палавестра, П.** Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918. – Београд: Српска књижевна задруга. – 492 с.
- Бесаровић 1987: **Бесаровић, Р.** Из културне прошлости Босне и Херцеговине (1878–1918). – Сарајево: Веселин Маслеша. – 241 с.
- Вулин 1990: **Вулин, М. М.** Петар Кочић: писац и дело. – Сарајево: Свјетлост. – 551 с.
- Вулин 1991: **Вулин, М. М.** Кочићева „Отаџбина“. – Сарајево: Свјетлост. – 293 с.
- Вулин 1994: **Вулин, М. М.** Кочић и Србија. – Београд–Бања Лука: Задужбина Петра Кочића. – 395 с.
- Палавестра 1994: **Палавестра, П.** Књижевност Младе Босне, Београд: Институт за књижевност и уметност. – 322 с.
- Вулин 2000: **Вулин, М. М.** Кочић и српски Пијемонт. – Београд–Бања Лука: Задужбина Петра Кочића. – 208 с.
- Вучковић 1990: **Вучковић, Р.** Модерна српска проза. – Београд: Просвета. – 475 с.